

Application of incentives for improving the efficiency of land use in farms: national and foreign experience

Khikmatilla TUKHTASHEV¹

Tashkent State University of Law

ARTICLE INFO

Article history:

Received September 2022

Received in revised form

25 October 2022

Accepted 20 November 2022

Available online

25 December 2022

Keywords:

farm,
plot of land,
agricultural land,
irrigated land,
dry land,
pasture land,
land use,
land protection,
agricultural entity,
subsidy,
application of benefits,
drip irrigation,
land use efficiency.

ABSTRACT

In this article, national and foreign laws related to increasing the efficiency of the use of agricultural land by farms, the use of modern technologies in land use, and the issue of applying benefits to them are analyzed from a scientific theoretical point of view. Together with the national legal documents regulating the activities of agricultural entities, normative documents aimed at the legal regulation of agricultural land and the application of benefits for its effective use were also studied. The specific experiences of foreign countries on the use of agricultural irrigated land, dry land, and pasture land of farms were analyzed based on the comparative research method. Therefore, opinions and comments were given regarding the use of effective aspects of drip irrigation in agriculture in the dry and temperate climate of Uzbekistan and the creation of its legal basis. Ways to improve the procedure for providing subsidies to farms and legal basis for applying incentives to increase the efficiency of land use were considered. Attempts were made to make suggestions and recommendations on the improvement of national legislation using the best experiences of foreign countries.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss11/S-pp260-269>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Fermer xo'jaliklarining yerdan foydalanish samaradorligini oshirishda imtiyozlar qo'llash: milliy va xorijiy tajriba

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

fermer xo'jaligi,
yer uchastkasi,
qishloq xo'jalik yerlari,
sug'oriladigan yerlar,

Ushbu maqolada fermer xo'jaliklarining qishloq xo'jalik yerlaridan foydalanish samaradorligini oshirish bilan bog'liq milliy va xorijiy mamlakatlar qonunchiligi, yerdan foydalanishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash va ularga imtiyozlar

¹ Senior Lecturer, Environmental Law Department, Tashkent State University of Law. E-mail: h.tuxtashev@tsul.uz.

lalmi yerlar,
yaylov yerlari,
yerdan foydalanish,
yerni muhofaza qilish,
qishloq xo'jalik sub'yekti,
subsidiya,
imtiyozlar qo'llash,
tomchilab sug'orish,
yerdan foydalanish
samaradorligi.

berishmasalasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, qishloq xo'jalik sub'yektlari faoliyatini tartibga soluvchi milliy qonun hujjatlari bilan bir qatorda qishloq xo'jalik yerlarini huquqiy tartibga solish va undan samarali foydalanganlik uchun imtiyozlar qo'llashga qaratilgan normativ hujjatlar o'rganildi. Fermer xo'jaliklarining qishloq xo'jalik sug'oriladigan, lalmi va yaylov yerlaridan foydalanish bo'yicha xorijiy mamlakatlarning o'ziga xos tajribalari qiyosiy tadqiqot usuli asosida tahlil qilindi. Binobarin, O'zbekistondagi quruq va mo'tadil iqlim sharoitida qishloq xo'jaligida tomchilab sug'orishning samarali jihatlaridan foydalanish va uning huquqiy asoslarini yaratish yuzasidan fikr va mulohazalar berildi. Fermer xo'jaliklariga yerdan foydalanish samaradorligini oshirish uchun subsidiyalar berish tartibi va imtiyozlar qo'llashning huquqiy asoslarini takomillashtirish yo'llari ko'rib chiqildi. Xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalaridan foydalangan holda milliy qonunchilikni takomillashtirish yuzasidan taklif va tavsiyalar berishga harakat qilindi.

Применение стимулов для повышения эффективности землепользования фермерских хозяйств: национальный и зарубежный опыт

Ключевые слова:
фермерское хозяйство,
земельный участок,
земли
сельскохозяйственного
назначения,
орошаемые земли,
богарные угодья,
пастбища,
землепользование,
охрана земель,
сельскохозяйственное
предприятие,
субсидия,
применение льгот,
капельное орошение,
эффективность
землепользования.

АННОТАЦИЯ

В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируются отечественные и зарубежные законы, связанные с повышением эффективности использования земель сельскохозяйственного назначения фермерскими хозяйствами, применением современных технологий в землепользовании и вопросам применения к ним льгот. Также наряду с национальными правовыми документами, регламентирующими деятельность субъектов сельского хозяйства, были изучены нормативные документы, направленные на правовое регулирование земель сельскохозяйственного назначения и применение льгот для их эффективного использования. На основе сравнительного метода исследования проанализирован конкретный опыт зарубежных стран по использованию сельскохозяйственных орошаемых, богарных и пастбищных угодий фермерских хозяйств. Поэтому были даны мнения и комментарии относительно использования эффективных аспектов капельного орошения в сельском хозяйстве в условиях сухого и умеренного климата Узбекистана и создания его правовой базы. Рассмотрены пути совершенствования порядка предоставления субсидий фермерским хозяйствам и правовая основа применения мер стимулирования повышения эффективности использования земель. Предприняты попытки внести предложения и рекомендации по совершенствованию национального законодательства с использованием передового опыта зарубежных стран.

Bugungi kunda fermer xo'jaliklariga yanada kuchli e'tibor berilmoqda, sababi yaqin kelajakda aholi sonining oshishi hamda ekologik tabiiy mahsulotlarga talabning ko'payishi o'z-o'zidan buni taqozo etadi. Shunga ko'ra, fermer xo'jaliklarining yerdan samarali foydalanish va muhofazalash sohasida, nafaqat mamlakatimizda, balki butun dunyoda qator yangiliklar va o'zgarishlar amalga oshirilmoqda.

MATERIAL VA METODLAR

Mazkur maqola tadqiqot va izlanish natijasida milliy qonunchilik, ilmiy-nazariy manbalar, ilg'or davlatlarning ushbu sohadagi tajribalarini o'z tajribamizda qo'llash hamda ushbu yo'nalishdagi yangi fikr-mulohazalarni yuritishni o'z ichiga oladi. Maqolada fermer xo'jaliklarining yerdan foydalanish samaradorligini oshirishda qonunchilikdagi normalar hamda xorijiy mamlakatlar tajribalarini tahliliy-qiyosiy, statistik va mantiqiy shaklda ko'rib chiqish usullaridan foydalaniladi.

TADQIQOT NATIJALARI

Fermer xo'jaliklarining yerdan foydalanish samaradorligini ta'minlashning huquqiy holati, avvalo, yerdan oqilona foydalanish va fermer xo'jaliklarining shaxsiy manfaatdorligini oshirishga qaratiladi. Shuningdek, har bir mamlakatning sanoati, ayniqsa, yengil sanoat, qishloq xo'jaligi va boshqa turdosh sohalarning bardavom odimlashida fermer xo'jaliklarining tutgan o'rni salmoqlikdir.

Jumladan, Yaponiya fermer xo'jaliklari va qishloq xo'jaligi samaradorligini oshirish hamda yerdan foydalanishda yangicha texnologiyalarni sinab ko'rish maqsadida 2018-yilda Trans-Tinch okeani hamkorligi (CPTPP) bo'yicha keng qamrovli va progressiv bitimni imzoladi. Mazkur bitim fermer xo'jaliklari va qishloq xo'jaligida IT texnologiyalarini joriy etib, inson omilini kamaytirishga qaratilgan siyosatlarni o'z ichiga oladi. Bitim asosida quyidagilar belgilandi:

- Yangi texnologiyalardan foydalangan holda qishloq xo'jaligi texnikasini joriy qilganlar uchun subsidiyalar.

- Qishloq xo'jaligida IT vositalarini joriy qilganlar uchun subsidiyalar berish tartiblari belgilangan.

Bundan tashqari, Yaponiya amaliyotida tog'li va qishloq xo'jaligi uchun moslashmagan yerlardan foydalanishda tashabbus ko'rsatgan, biznes loyihalari davlat tomonidan qo'llangan fuqarolarga fermer xo'jaliklari tashkil etishda subsidiyalar berilishi uchrag turadi. 2018-yildagi ko'rsatkichlarga qaraganda Yaponiyada yerlarning 12, 13 % qismigina qishloq xo'jaligi uchun ajratilgan, 2020-yilga kelib esa bu ko'rsatgich miqdori 11,6% ga qisqargan, biroq shunday bo'lishiga qaramasdan u soya ishlab chiqarish bo'yicha jahonda yetakchi o'rinni egallaydi. Bularning bari yapon qonunchiligi va iqtisodiyoti to'g'ri yo'lga qo'yilganligidan dalolat beradi. Yaponiya hukumati 2030-yilda o'zini-o'zi ta'minlash darajasini 37 foizdan 45 foizga oshirish va 2030-yilda qishloq xo'jaligi eksportini 3,5 trillion yen (taxminan 40 milliard yevro)ga yetkazish bo'yicha ulkan rejaga ega. Binobarin, Yaponiyada dronlar, sun'iy intellekt, robotlar kabi barcha turdagi zamonaviy jihozlardan foydalangan holda "Aqlli qishloq xo'jaligi" tamoyili ilgari surilmoqda. Shuningdek, kapital ko'p investitsiyalarni amalga oshirish uchun katta va moliyaviy resurslarga ega bo'lgan fermerlarni ko'paytirishga harakat qilmoqda. Yaponiyada yirik fermer xo'jaliklari soni va ishlab chiqarish ulushi ortib bormoqda, kichik fermer xo'jaliklari soni esa kamayib borish tendensiyasi davom etmoqda. Oilaviy dehqonchilik Yaponiyada eng keng tarqalgan bo'lib, fermer xo'jaliklarining har xil turlarini qamrab oladi, bunda to'liq va to'liq ta'minlanmagan dehqonlar, shuningdek,

yordamchi fermerlar ishtirok etadi. 2019-yilda Yaponiyada 3,6 million dehqon xo'jaliklari egalari, 2,1 million uy xo'jaliklarida ishlovchi dehqonlar va 1,1 million (to'liq bo'lmagan) oilaviy fermer xo'jaliklari mavjud edi. Bunday xo'jaliklar "tijorat xo'jaliklari" deb ham ataladi. Bu tijoriy fermer xo'jaliklari qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotishdan 0,3 gektardan ortiq qishloq xo'jaligi yerlarida mahsulot yetishtiruvchi yoki yiliga 500.000 yen (4.250 evro) dan ortiq daromad oladiganlar sifatida belgilanadi. Yaponiyaning yerdan foydalanish qonunchiligi ikki rejadan iborat ulardan biri "Milliy darajada yerdan foydalanish" yer bo'yicha umumiy tamoyillarni belgilaydi. Ya'ni yerdan foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan barqaror foydalanish va tabiiy ofatlarning oldini olish. Yerdan foydalanishning milliy rejasi yerdan foydalanishning asosiy konsepsiyasi va konturlarini o'z ichiga oladi va aynan mana shu reja tarkibiga qishloq xo'jaligi uchun ajratilgan yerlar ham kiradi. Yaponiya qonunchiligida to'rtta akt yerdan foydalanishni rejalashtirish tizimining asosini tashkil qiladi. "Keng qamrovli yerni rivojlantirish milliy qonun"i va "Yerdan foydalanish milliy rejasi to'g'risida"gi qonun huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi. Yerdan foydalanishning milliy rejasi Yaponiyada yerdan foydalanishning umumiy ko'rsatmalaridan iborat. Shuningdek, "Shahar rejalashtirish to'g'risida"gi qonun shaharda yerdan foydalanishni rejalashtirishning tafsilotlarini belgilaydi. Bundan tashqari, uchta "Ekologik qonun" ham mavjud bo'lib unda yerdan foydalanishga ta'sir qiluvchi muhim qoidalar mavjud. Bular "Tuproqning ifloslanishini nazorat qilish to'g'risida"gi qonun va "Suvning ifloslanishini nazorat qilish to'g'risida"gi qonunlar. 1989-yilning dekabr oyida Yaponiyada yerga doir asosiy qonun "Yerdan foydalanishda asosiy qonun" qabul qilindi uning ilk moddasida ham yerdan oqilona va samarali foydalanishga chaqirilgan.

Ushbu Qonunning maqsadi yerga doir asosiy tamoyillarni nazarda tutgan holda, davlat, mahalliy jamoat birlashmalari, xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning majburiyatlarini aniqlashtirish va fuqarolarning yerga bo'lgan asosiy tamoyillari va asoslarini ta'minlash yerga doir chora-tadbirlar to'g'risidagi masalalar, yerga doir chora-tadbirlarni kompleks targ'ib qilish, normal talab va taklif munosabatlarini va oqilona yer narxlarini shakllantirish, yerdan to'g'ri foydalanishni ta'minlash, bu orqali fuqarolar hayotida barqarorlikni oshirishga hissa qo'shish va milliy iqtisodiyotning mustahkam rivojlanishidir.

Shuningdek, qonunda yerdan foydalanishda davlat boshqaruvining ahamiyati ham yoritib o'tilgan. "Yerdan intensiv foydalanishni ta'minlash uchun qulay sharoit yaratish atrof-muhit, yerdan foydalanishni to'g'ri o'zgartirish, shakllantirish yoki saqlash hamda qulay muhit yoki yerdan to'g'ri foydalanish qoidalariga muvofiq amalga oshirish chora-tadbirlari davlat va mahalliy davlat tashkilotlariga tegishli bo'lishi kerak"ligi belgilab qo'yilgan.

O'zbekistonda esa faoliyat yuritayotgan aksariyat fermer xo'jaliklarida xodimlarga zarur mehnat va dam olish sharoitlari yaratish masalalariga yetarli e'tibor berilmasligi, ya'ni, dala shiyponlarining mavjud emasligi, dala chetlariga qishloq xo'jaligi ekinlari ekilmaganligi, parranda va sog'in sigirlar boqish yo'lga qo'yilmaganligi oqibatida mavsum davomida mehnat qiladigan suvchi, mexanizator, ishchi va hasharchilarning mehnat unumdorligi pasayib bormoqda. Bunda zarur darajada nazoratning yo'qligi sababli dala chetlarini ekin ekmasdan qoldirib ketish, sug'orish va kollektor-drenaj tarmoqlarini tozalashdan chiqqan unumdor tuproqlarni yer maydonlariga qo'shish tizimi yo'qligi natijasida ekin maydonlari qisqarib bormoqda. Buning oldini olish maqsadida 2018-yilda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan "Fermer xo'jaliklarining yer uchastkalaridan yanada samarali foydalanish va qo'shimcha daromad olishni tashkil

qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 25-sonli qarori qabul qilindi. Qarorda fermer xo'jaliklari faoliyati qayta tatbiq etilishi va sug'orish tizimida salmoqli harakat olib borilishi ko'zda tutilgan.

"Davlat agrar siyosati qishloq xo'jaligi va qishloq joylarni barqaror rivojlantirishga qaratilgan davlat ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining tarkibiy qismidir. Qishloqlarning barqaror rivojlanishi deganda ularning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishning ko'payishi, qishloq xo'jaligi samaradorligining oshishi, qishloq aholisining to'liq bandligiga erishish va ularning turmush darajasini oshirish tushuniladi va yerdan oqilona foydalanish ham ko'zda tutiladi".

Rossiya Federatsiyasining qishloq xo'jalik qonunchiligiga davlat agrar siyosatining asosiy vazifalari sifatida quyidagilar belgilangan:

1) Rossiya qishloq xo'jaligi mahsulotlari va Rossiya qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining raqobatbardoshligini oshirish, Rossiya oziq-ovqat mahsulotlarining sifatini ta'minlash;

2) qishloqlarning barqaror rivojlanishini, qishloq aholisining bandligini ta'minlash, turmush darajasini oshirish, shu jumladan, qishloq xo'jaligida band bo'lgan xodimlarning mehnatiga haq to'lash;

3) qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi ehtiyojlari uchun foydalaniladigan tabiiy resurslarni saqlash va qayta ishlab chiqarish; qishloq xo'jaligi mahsulotlari, xomashyo va oziq-ovqat mahsulotlarining samarali faoliyat yuritadigan bozorini shakllantirish, bu qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining rentabelligini oshirish va infratuzilmani rivojlantirishni ta'minlash;

5) qulay investitsiya muhitini yaratish va qishloq xo'jaligi sohasida investisiyalar hajmini oshirish;

6) qishloq xo'jaligi mahsulotlari, xomashyo narxlari indeksi va qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari tomonidan foydalaniladigan sanoat mahsulotlari (xizmatlari) narxlari indeksi (ta'riflari) monitoringi va bunday narxlar (ta'riflar) indekslarining foizini saqlash va yer unumdorligini oshirish, qishloq xo'jaligi yerlarini muhofaza qilish chora-tadbirlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash.

Bundan tashqari, Rossiya Federatsiyasining qishloq xo'jalik yerlarini muhofaza qilishga qaratilgan qonunchiligida ekologik muvozanatni ta'minlash, qishloq xo'jaligi yerlarini muhofaza qilish, ularning unumdorligini oshirishga qaratilgan davlat siyosatini amalga oshirish maqsadida qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari davlat dasturida belgilangan tadbirlarni amalga oshirish, shu jumladan, barcha davlatlarning budjetlari hisobidan o'g'itlardan foydalanishni rag'batlantirish uchun davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Rossiya Federatsiyasi qonunlarida belgilangan vakolatlarga muvofiq Rossiya Federatsiyasi budjet tizimining darajalari bozor o'zgarishlari davrida fermer xo'jaliklari umuman xalq xo'jaligining, xususan, ko'p tarmoqli qishloq xo'jaligining ajralmas qismiga aylandi. Ular qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish, shuningdek, qishloqning ijtimoiy muammolarini hal etish va qishloq hududlarini barqaror rivojlantirishdan iborat asosiy iqtisodiy vazifalardan birini bajaradi. Shu bilan birga, fermer xo'jaliklari o'z xo'jalik faoliyatini amalga oshirish jarayonida bir qator xarakterli muammolarni boshdan kechirmoqda, ularni samarali davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni tashkil etish orqali hal etish mumkin. Milliy loyihalarni amalga oshirishda qishloqlarda fermer xo'jaliklarini rivojlantirish, bozor vositalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Davlat dasturlarini ishlab chiqishda qishloq xo'jaligini

rivojlantirish siyosatining eng muhim yo'nalishlari belgilab beriladi. Keyingi yillarda davlat tomonidan ko'rsatilayotgan izchil qo'llab-quvvatlash samarasida agrosanoat majmuasi barqaror o'sish sur'atlarini ko'rsatmoqda. Fermer xo'jaliklarining ulushi ham bosqichma-bosqich o'sib bormoqda – 2011-yilda fermerlarning qishloq xo'jaligi sanoatiga qo'shgan hissasi 8,9 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2020-yilda bu ko'rsatkich 14 foizni tashkil qilgan. Rossiya qishloq xo'jaligi bankining prognozlariga ko'ra, yaqin 4-6 yil ichida agrosanoat kompleksidagi fermerlarning ulushi 18-20% gacha oshadi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida tadbirkorlikni rivojlantirish uchun har yili federal budjetdan 90 milliard rublgacha mablag' ajratiladi. Fermer xo'jaligini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning asosiy maqsadlaridan biri bu Rossiyada hozirda qariyb 40 million gektar bo'lgan tashlandiq yerlar muammosini hal qilish bo'lib qolmoqda.

Fermer xo'jaliklarini rivojlantirish bo'yicha maqsadli davlat dasturlari fermer xo'jaliklari faoliyatini yaxshilash, qishloqlarni obodonlashtirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgan kuchli fermer xo'jaligini rivojlantirishning muhim omilidir. Viloyatda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning ustuvor chora-tadbirlaridan biri qishloq xo'jaligini rivojlantirishda yangi boshlanuvchi fermerlarga ko'maklashishga qaratilgan "Agrostartup" grantidir. Grantni ro'yxatdan o'tgan dehqon (fermer) xo'jaliklari, shuningdek Federal Soliq xizmatida dehqon xo'jaligi sifatida ro'yxatdan o'tgan Rossiya Federatsiyasi fuqarolari olishlari mumkin. Grantni yo'naltirish mumkin bo'lgan maqsadlar fermer xo'jaliklari va dehqon xo'jaliklari faoliyatidir. Shunga ko'ra, Rossiyada ham agrosanoatni rivojlantirishga alohida ahamiyat berilmoqda. Ko'plab qulayliklar yaratilmoqda bunday imkoniyatlar nafaqat Rossiya, balki qator Yevropa mamlakatlarida ham amalga oshirilmoqda.

Qishloq xo'jaligida yerlarning samaradorligini oshirish borasida mamlakatimizda ham qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, sug'oriladigan maydonlarning unumdorligini oshirish, meliorativ holati va suv ta'minotini yaxshilash maqsadida davlat dasturlari doirasida keng ko'lamli irrigatsiya va melioratsiya tadbirlari amalga oshirish uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2019-yil 17-iyunda qabul qilingan "Qishloq xo'jaligida yer va suv resurslaridan samarali foydalanish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni ham asosiy hujjatlardan biri bo'ldi.

Ushbu farmonga muvofiq:

- yerdan foydalanuvchilarga qishloq xo'jaligi ekinlarini mustaqil joylashtirish, yerga ishlov bermasdan ekin ekish va yerlarni ikkilamchi ijaraga berish huquqi berildi;
- mazkur yer maydonlari maqbullashtirilmaydi, yer uchastkasi yoki uning bir qismi davlat va jamoat ehtiyojlari uchun olib qo'yilishiga yerdan foydalanuvchi roziligi asosida sarf etilgan mablag'larning bozor qiymati va olib qo'yish sababli yetkazilgan zararining o'rni to'liq qoplanganidan so'nggina ruxsat etiladi.

Farmon va qonunlar asosida yerdan foydalanish samaradorligini oshirishga yetarlicha ahamiyat berilgan, misol tariqasida fermer xo'jaliklariga yerlarini ikkilamchi ijaraga bera olish huquqini olishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasining "Qishloq xo'jaligi uchun mo'ljallangan yerlardan va o'rmon fondi yerlaridan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi qonuni bilan O'zbekiston Respublikasi Yer kodeksiga 242-modda kiritildi. Unga ko'ra, Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar qishloq xo'jaligi mahsuloti yetishtirish maqsadida yuridik va jismoniy shaxslarga ikkilamchi ijaraga berilishi (ularni uchinchi shaxslarga berish huquqisiz) mumkin.

Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yer uchastkasi bir yilgacha bo'lgan muddatga ikkilamchi ijaraga berilishi mumkin, bundan ushbu moddaning uchinchi qismida nazarda tutilgan hollar mustasno.

Foydalanishga kiritilgan qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yer uchastkalarini ikkilamchi ijaraga berish shartnomasining muddati ushbu Kodeksning 241-moddasida nazarda tutilgan hollarda, taraflarning kelishuviga ko'ra belgilanadi va u qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yer uchastkasini ijaraga berish shartnomasi muddatidan ortiq bo'lishi mumkin emas.

Ikkilamchi ijaraga berilgan qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yer uchastkasi oldi-sotdi, garov, hadya, ayirboshlash ob'yekti bo'lishi mumkin emas.

Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yer uchastkasini ikkilamchi ijaraga berish shartlari va muddatlari taraflarning kelishuviga ko'ra belgilanadi hamda shartnoma bilan mustahkamlanadi. Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlarni ikkilamchi ijaraga berganlik uchun haq undirish tartibi va miqdorlari qonun hujjatlariga muvofiq ikkilamchi ijaraga shartnomasida belgilanadi.

Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yer uchastkasini ikkilamchi ijaraga berish shartnomasi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda davlat ro'yxatidan o'tkazilishi lozim, deb belgilab qo'yildi.

Ushbu holatda fermer mas'uliyatning bir qismini ijarachiga ham yuklaydi. Ya'ni sug'orilishi murakkab yoki hududi katta bo'lgan fermer xo'jaliklarini ijaraga berish bo'sh yotgan yerlardan hosil olish imkoniyatini, qolaversa qishloq aholisini ish bilan ta'minlashga xizmat qiladi. Bundan tashqari, bu vaziyatda ijarachi va ijaraga beruvchi ham manfaaddor bo'lishadi, o'z-o'zidan bu holat mamlakat iqtisodiyoti va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Biroq fermer xo'jaliklarida yerdan samarali foydalanishning barcha muammolari hali to'liq yechilgani yo'q. Qonunchiligimizda yerdan foydalanishda samaradorlikni oshirish uchun fermerlarga kutilgan darajada keng imkoniyatlar to'laligicha ko'zga tashlanmaydi. Misol tariqasida yillik rejalarni ko'rib chiqishimiz mumkin. Har bir hudud hokimiyatlari tomonidan yiliga qanchadir miqdorda paxta, g'alla, sholi va boshqa mahsulotlar yetishtirish majburiyati fermerlar oldiga qo'yiladi. Biroq aynan shu ekinlar o'stirilishi belgilangan hududning tuprog'i hamda sug'orish tizimi ushbu rejani bajarishga to'g'ri kelishi har doim ham mukammal o'rganilmaydi. Ma'lumki, respublikamiz hududi quyoshli, mintaqaning shimoli sharqiy qismlaridan farqli o'laroq, janubiy g'arbiy qismlarida suv taqsimoti iyul-avgust oylarida ancha taqchil bo'lib, suvdan foydalanishda hududlar kelishuvi asosida amalga oshiriladi. Bu kelishuvni aynan bir tuman miqyosida olib qarasak, suv keluvchi asosiy daryodan xo'jaliklarga boruvchi kanallar ma'lum muddat bir fermer xo'jaligi tomonidan foydalanilsa, ma'lum muddat boshqasi tomonidan foydalaniladi. Bunday xo'jaliklardan bir emas bir nechitasi topiladi, bu orada bir xo'jalikning suv olishini kutib turgan xo'jaliklarning ekinlari quyoshga bardosh bera olmay o'simlikning o'sish tezligi, hosil miqdori va yerning namlik darajasiga salbiy ta'sir yetadi. To'g'ri, ba'zi hududlarda paxtalar va ekinlar toza suv kranlari orqali ham sug'oriladi, biroq bu ham O'rta Osiyoda tabiiy kamayib borayotgan toza ichimlik suvi zah\xiralarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Muammolardan yana biri ko'r-ko'rona boshqa Yevropa davlatlari tajribasidan foydalanishdir. Hammaga ma'lumki, Yevropa mamlakatlarida yerning namlik darajasi yuqori, buning ustiga yomg'irlar mavsumi bizning mintaqadan ko'ra ko'proq davom etadi. Shu sabab yerning namlik darajasi oshib

u zaxlab ketmasligi uchun shimoliy mamlakatlar tomchilab sug'orish usulidan foydalanishadi. Tomchilab sug'orilganda suv ko'p sarflanmaydi, suv faqat o'simlik ildiziga yetib boradi va ortiqcha suv yerga singmaydi, bu esa shundoq ham namlik darajasi ko'p bo'lgan yerlarning yanada namlanib va sho'rlanib ketishining oldini oladi. Aynan shu tajriba bizning mamlakatda ham qo'llanildi. Buni qo'llash samarasiz emas, biroq dasht hududlarida joylashgan suvsiz quruq lalmi yerlarga bu usulni qo'llash qanchalik to'g'ri? Yer juda quruq bo'lganligi bois tomchilab sug'orishga asoslangan tizimda o'simlik poyasiga suv yetib bormasdan turib, bor namlik lalmi yerning bag'riga singib ketadi. Tajribalarning ko'pchiligi ijobiy ta'sir ko'rsatsa, ularning ma'lum qismi salbiy tasir berishi ham mumkin. Buning ustiga eksteritorial suvlarning holati ham Osiyo mintaqasida havas qilarli darajada emas, sababi biz foydalanayotdan daryolardan biz bilan bir paytda boshqa davlat xo'jaliklari uchun ham foydalaniladi. Suv va yer masalalari uzviy bir-biriga bog'liq ekan, huquqiy jihatdan normalar va ilg'or tajribalarni qo'llashdan avval ushbu yo'nalishda mutaxassis bo'lganlar bir muddat ilmiy izlanish olib borishi kerak. Fermer xo'jaligida yerlarning samaradorligi va huquqiy holatini oshirish uchun ularning tuzilishi ham talabga javob berishi kerak. Mamlakatimiz hududida esa Sobiq Ittifoq davrida ko'r-ko'rona bo'lib tashlangan xo'jliklar ham yo'q emas. Ba'zi xo'jalik yerlari suv kelishi uchun qulay emas, ba'zilar ekin ekish uchun yaroqli hududda joylashmagan. Bu sohada muammolar yetarlicha qayta-qayta normalar qabul qilish hamisha ham samara bermasligi mumkin. Avvalo muammoni tub mohiyatini anglab, so'ng harakat qilish darkor. Bunda, chorva mollari boqish uchun mo'ljallangan yerlarga, qishloq xo'jalik ekinlarini ekish holatlari yoki boshqa maqsadlarda foydalanish holatlari mavjud.

Shu bilan bir qatorda milliy qonunchiligimizga yerdan foydalanish samaradorligini oshirish borasida qator soha uchun foydali normalarni ham ko'rishimiz mumkin. Vazirlar mahkamasining 95-sonli "Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining suvni tejaydigan sug'orish texnologiyalarini joriy etish xarajatlarining bir qismini qoplash chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida yer samaradorligini oshirish borasida suvdan tejimli tarzda foydalanishning yangicha uslublaridan foydalanishni yo'lga qo'ygan Fermer xo'jaliklariga qator subsidiyalar ajratilganligi keltirib o'tilgan. Qarorning 3-bandida suvni tejaydigan sug'orish texnologiyasini joriy qilib subsidiya olgan qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari ushbu texnologiyani:

- ikkinchi yil foydalanmasa subsidiyaning 80 foiz;
- uchinchi yil foydalanmasa subsidiyaning 60 foiz;
- to'rtinchi yil foydalanmasa subsidiyaning 40 foiz;
- beshinchi yil foydalanmasa subsidiyaning 20 foiz qismini subsidiya bergan

vazirlik va idoraga belgilangan tartibda qaytaradi.

Agar qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari ushbu texnologiyani besh yil davomida to'liq foydalansa berilgan subsidiya unda to'liq qoldiriladi. Yuqorida ko'rib o'tganimiz singari Yaponiya va Italiyada tog'li hududlarda fermer xo'jaliklarini tashkil etishda berilgan subsidiyalar singari bizda ham sug'orishning yangi milliy uslublaridan foydalangan qishloq xo'jaligi sub'yektlarining faoliyatida rag'batlantirish tizimi mavjud. Sug'orishning milliy tizimlarini yaratish va yer samaradorligini oshirishda milliy texnologiyadan foydalanish mamlakat iqtisodi va tabiiy muhiti uchun o'z samarasini beradi. Shuning bilan bir qatorda, O'zbekiston Respublikasi Yer kodeksining 84-moddasida keltirib o'tilgan yer uchastkalarini ajratish, ulardan foydalanish hamda ularni muhofaza qilish ustidan jamoatchilik nazorati qishloq xo'jaliklari sub'yektlarining

yerdan foydalanish borasidagi harakatlarini izchil nazorat qilishi aytib o'tilgan. Biroq modda mazmumidan ushbu jamoat nazoratchiligi o'z nazoratini o'z vakolatlari doirasidagina amalga oshirishga haqliligi tushuniladi. Demak, qishloq xo'jalik sub'yektlarining faoliyatiga to'xtovsiz aralashish ularning yaratuvchanlik, sifatli qishloq xo'jalik mahsulotlari yaratish qobiliyatiga putur yetkazishi mumkin. Har bir yangilanish unga erkin muhit yaratilgandagina paydo bo'lishini hisobga olib amaldagi qonunchilik tarkibiga fermer xo'jaliklarida yerdan foydalanish samaradorligini oshirishda erkinlik berilishi maqsadga muvofiq bo'lar edi. Yer kodeksida fermer xo'jaliklariga ajratiladigan yerlarning eng ko'p ulushi paxta yetishtirish uchun ajratilishi nazarda tutilgan. Aynan mana shu holatda yerda yillar mobaynida mehnat qilib kelayotgan dehqonlarning fikrini tinglab ko'rish lozim, sababi ular har qanday tadqiqotchi olimdan ham yaxshiroq tushunadi, o'z hududida qayta-qayta paxta ekish yoki boshqa mahsulotlarni yetishtirishni sinab ko'rish kerakligini.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Yaponiya, Rossiya, Italiya singari iqtisodi rivojlangan va bu rivojlanishda o'zining yetakchi samarasiga ega bo'lgan qishloq xo'jaligi yangiliklarini o'z mamlakatimizda sinab ko'rish lozim, biroq bu sinov ko'r-ko'rona amalga oshirilmasligi maqsadga muvofiq bo'ladi. Sababi bizning yerlar Uzoq Sharq va shimoliy hududlarning unumdor tuproqlaridan tubdan farq qiladi. Keltirib o'tilgan davlatlarning barchasida deyarli yog'ingarchilik yaxshi, yomg'ir va qorning yetarliligi bois, har yili yer o'z qa'riga yetarlicha suvni g'amlab zaxira qila oladi. Biroq bizning mintaqa janubiy hudud bo'lganligi bois, bizda ilg'or mamlakatlarning barcha tajribalarini ham sinab ko'rib bo'lmaydi. Bundan tashqari mamlakat hududida ulkan suv havzalari ham yetarlicha emas, borlari ham transchegaraviy suvlar va biz xohlaymizmi yo'qmi suvdan boshqa chegara mamlakatlar bilan murosas qilib foydalanishimizga to'g'ri keladi. Biroq, respublikamizda ham issiqlik yuqori va namlik darajasi past bo'lgan davlatlar tajribasini qishloq xo'jalik yerlaridan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida qo'llash maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Buning uchun qishloq xo'jalik yerlaridan foydalanishda quyidagilarni hisobga olish maqsadga muvofiq:

Birinchidan, aholi soni ortishi va urbanizatsiyalashish darajasining o'sishi natijasida qishloq xo'jaligida mehnat qiladigan insonlarning kamayishi, shuningdek shahar aholisining oziq-ovqatga bo'lgan talablarining ortishi;

Ikkinchidan, qishloq xo'jalik mahsulotlarining yangi navlari va turlarini yaratishdan ko'ra yerga ishlov berish texnologiyalarini takomillashtirishga bo'lgan ehtiyojning ko'payib borishi;

Uchinchidan, qishloq xo'jalik sohasidan yangi innovatsion texnologiyalardan foydalanish va bu borada tadqiqotlar olib borish tizimlarini takomillashtirish;

To'rtinchidan, qishloq xo'jalik korxonalarining yangi innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda sifatli mahsulot yetishtirish faoliyatini rag'batlantirish va subsidiyalashning zamonaviy mexanizmlarini yaratish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Agricultural Cooperative Law of Japan. www.ecolex.org (<https://www.ecolex.org/details/legislation/agricultural-cooperative-law-of-japan-lex-faoc163836/>).
2. <https://www.statista.com/statistics/1276355/japan-land-use-distribution-by-category/> Statista (<https://www.statista.com/statistics/1276355/japan-land-use-distribution-by-category/>).

3. Land use Japan.pdf page 5-12.
4. Basic Act for Land (Act No. 84 of 1989). | UNEP Law and Environment Assistance Platform.
5. <https://leap.unep.org/countries/jp/national-legislation/basic-act-land-act-no-84-1989>.
6. Федеральный закон о развитии сельского хозяйства – Российская газета <https://rg.ru/documents/2007/01/11/selhoz-dok.html>
7. Черданцев В.П., 2021. Московский экономический журнал, 2021, № Кибер Ленинка (<https://cyberleninka.ru/article/n/rol-fermerskih-hozyaystv-v-razvitii-selskih-territoriy>).
8. Черданцев В.П., 2021. Московский экономический журнал, 2021, № 12.
9. Тухташев, Х. 2021. Научно-теоретические взгляды на определение правового статуса фермерского хозяйства. Общество и инновации. 2, 5/S (июн. 2021), 269–277. DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss5/S-pp269-277>.
10. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 30.09.2020-y., 03/20/639/1342-son; 02.04.2021-y., 03/21/680/0263-son.
11. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 05.04.2022-y., 09/22/153/0266-son; 08.06.2022-y., 09/22/315/0495-son; 06.08.2022-y., 09/22/431/0716-son.